

Bács Zoltán György¹

Recenzió

Czene-Polgár Viktória:
*Beárazva. Pénzügyi bűncselekmények
a Rákosi-korszakban*

Bevezetés

Előjáróban hadd álljon itt néhány személyes gondolat. Az ötvenes évek második felében születtem, egész gyermek- és fiatalkoromra, egyetemi éveimre és aktív, dolgozóként eltöltött éveimre, vagyis az életem több mint felére rányomta bélyegét – ilyen vagy olyan formában – a Rákosi-korszak. Gyakran jelen voltak a ki nem mondott gondolatok, kritikai megjegyzések, folyamatosan hiányoztak az egymással összefüggő egységet alkotó magyarázatok. Ezért is fordultam különös érdeklődéssel a bemutatott könyv felé.

Czene-Polgár Viktória *Beárazva. Pénzügyi bűncselekmények a Rákosi-korszakban* című műve² a diktatórikus gazdaságpolitika egyik kevésbé vizsgált aspektusát, a pénzügyi bűncselekmények politikai funkcióit elemzi. A könyv egy olyan korszak társadalom- és gazdaságpolitikai összefonódásait tárja fel, amelyben a jogi, politikai és gazdasági mechanizmusok szorosan egymáshoz voltak kapcsolva a hatalmi struktúra megerősítése érdekében. Jelen recenzió célja a mű tartalmi, metodológiai és historiográfiai értékelése, kiemelve annak tudományos értékeit.

A könyv szerkezete és főbb állításai

A mű hat logikusan kapcsolódó fejezetben vezeti végig az olvasót a második világháborút követő gazdasági károk feltárásától a Rákosi-korszak pénzügyi bűnüldözésének belső logikájáig. Különös hangsúlyt kap a mindenkori „szovjet modell” átvétele, a gazdaságirányítás ideológiai beágyazottsága, valamint a politikailag motivált jogalkotás. Ebből a szempontból vizsgálva is újdonság a szerző megállapítása a könyv 45. oldalán. Az új politikai és gazdasági

¹ Nemzeti Közzolgálati Egyetem, e-mail: bacs.zoltan.gyorgy@uni-nke.hu

² CZENE-POLGÁR 2023.

irányítási és intézményrendszer kialakítására vonatkozó, Rajk László által kifejtett vélemény szerint „a gazdasági élet, a pénzügyi egyensúly helyreállítása szükségszerűen együtt kell, hogy járjon nemcsak a gazdaságirányítás, pénzügyigazgatás intézményrendszerének megváltoztatásával – amely a későbbiekben elsősorban politikai tisztogatások során valósult meg –, de a társadalom szerkezetének erőszakos átalakításával is.”³ Ennek a mondatnak a fontossága, illetve a 47. oldalon a szovjet újjáépítés szükségleteit meghaladó mértékű, a megszállt országok társadalmát és gazdaságát tudatosan, stratégiai-politikai megfontolásokból túlterhelő követelések bemutatásának a jelentősége messze túlmutat a könyv történelemtudományi és szakmai érdemein.

A szerző részletesen ábrázolja az igazságszolgáltatás szereplőit, a bünfelderítő és nyomozati szerveket, valamint a vádiratok politikai mikromenedzselését, amelynek kétségszűrőhatár alapja a Rajk által is megfogalmazott politikai cél. Tudományos pontossággal tárja az olvasó elé az elszenvedett kárt a termelőeszközökben, az ipari potenciált érintő visszaesést, valamint a háború utáni időszakban az országra terhelte jóvátételi kötelezettségeket és a jogszerűtlen és kifejezetten az ország további gyengítését célzó intézkedéseket, továbbá az ezek által kiváltott inflációs spirált.

A logikus sorrendbe állított tényekből kirajzolódik, hogy a legfontosabb állítás szerint a pénzügyi bűncselekmények elleni fellépés nemcsak a gazdasági rend fenntartását szolgálta, hanem a politikai rendszer stabilizálását, a rendszerre veszélyt jelentő társadalmi rétegek megfélemlítését és kiszorítását is. A szerző ezt a társadalom tervszerű átalakításával keretezi.

Vizsgáljuk meg ugyanezt a kérdéskört egy szélesebb, történelmi kontextusba helyezve! A 20. században kísérletek sorozata történt pszichológiai manipuláció, rendszeres félrevezetés és az erőszak sajátos elegyével megvalósult tervszerű társadalomformálásra, amit szélsőséges politikai eszmék itattak át. Az angol nyelvű szakirodalomban elterjedt *social engineering* fogalommal leírt módszertan alkalmazásának célja a társadalom átalakítása nagy léptékű víziók mentén, gyakran konkrét társadalmi vagy politikai eredmények elérése érdekében. Ezek a törekvések, habár néha látnoki jellegűek voltak, jelentős negatív következményekkel és emberi szenvedéssel jártak, mert a társadalom tagjai nem voltak hajlandók a számukra idegen, új ideológiai, politikai, gazdasági rendszerhez idomulni. A társadalom tervszerű átalakításában a manipuláció és az erőszakos intézkedések azt a célt szolgálták, hogy megtörjék és együttműködésre bírják a társadalmat. Ezt a feladatot Magyarországon Rákosi Mátyásék a közhiedelemmel ellentétben nem csak a Budapesti Rendőr-főkapitányság (BRFK) Politikai Rendészeti Osztályára (PRO) és utódszerveire bízta. A PRO a Magyar Államrendőrség egyik szervezeti egysége volt 1945 és 1946 között, a Belügyminisztérium felügyelete alatt. A PRO volt a későbbi Államvédelmi Osztály (ÁVO) és Államvédelmi Hatóság (ÁVH) jogelődje. A hatalom által „népi demokráciának” nevezett pártállami diktatúra kiépítésében és fenntartásában a rettegett titkosszolgálat mellett több állami szervezet is közreműködött.

A könyv másik jelentős állítása, hogy a rendőrség átszervezése során szintén a BRFK szervezeti keretében, annak gazdasági nyomozó szervéből létrejött Gazdasági Rendészeti Osztály (GRO) és a pénzügyi-gazdasági jellegű bűncselekmények üldözésére hivatott utódszervei legalább akkora, ha nem nagyobb társadalmi befolyásra tettek szert, mint az ÁVH.

³ CZENE-POLGÁR 2023: 45.

Tudományos értékelés

A mű legnagyobb értéke abban rejlik, hogy a gazdasági bűncselekmények történetét nem elszigetelten, hanem a diktatúra politikai stratégiájába ágyazottan mutatja be. A szerző koncepcionalizálási módja új megvilágításba helyezi az addig marginálisnak tekintett jog- és gazdaságtörténeti jelenségeket.

A *social engineering* szociológiai és politikai értelmezésének összekapcsolása a Rákosi-rendszer példáján keresztül szintén újszerű megközelítés, amelyet a levéltári források bővülése és alapos kutatása tett ilyen szinten elemezhetővé. A bizonyítható politikai cél egy olyan egyoldalú, a Szovjetunió számára folyamatos előnyt és ideológiai, politikai, gazdasági, katonai és állambiztonsági ellenőrzést biztosító függőségi viszony létrehozása, amely a megszállt országokat minden szempontból kiszolgáltatja a szovjet hatalmi érdekeknek. Az esetpéldákkal gazdagon illusztrált, levéltári kutatásokkal alátámasztott monográfia nem csupán a történet- és politikatudományok számára hiánypótló jellegű, jelentősen hozzájárul a kor gazdasági folyamatainak megértéséhez is. Illúzió azt gondolnunk, hogy a társadalmak manipulatív és erőszakos átalakítása csak a 20. század sajátosságai közé tartozott, amely állítást cáfolják napjainkban is világszerte létező államkudarckok példái.

Stilisztikai és szerkezeti megfigyelések

A könyv stílusa tudományos, miközben olvasmányos és esszéyszerű tudott maradni. Néhány megfogalmazás (például „beárazás”) metaforikus töltete hatásos, de a tudományos diskurzusban értelmezési bizonytalanságot okozhat. A mű struktúrában kiegyensúlyozott, a recenzius ízlése szerint azonban hasznos lehetett volna a fejezetek elején az adott szerkezeti egységben vizsgált jelenségek, témák elhelyezése, összekötése a korábbi szerkezeti elemekben elhangzottakkal. Ugyanígy üdvözlendő lett volna a szerkezeti részek végén a levont következtetések összefoglalása, megerősítése.

Összegzés

Czene-Polgár Viktória műve fontos tudományos teljesítmény, amely értékes adalékkal szolgál a Rákosi-korszak politika- és gazdaságtörténetéhez és az államszocializmus repressziós mechanizmusainak értelmezéséhez. Jól kiegészíti a politikai elnyomó rendszer szervezeti hátteréről és eszközrendszeréről szerzett korábbi információkat. Bemutatja a szovjet alapokra épülő Rákosi-féle *social engineering*, vagyis a tudatos, tervezett társadalom-átalakítás komplexitásának újabb területét. A mű kritikai fogadtatása akkor lehet igazán termékeny, ha a tudományos közönség nem csupán egyetértőleg ismétli meg állításait, hanem dialógusba is lép velük. Jelen recenzió erre tett kísérletet.

Felhasznált irodalom

CZENE-POLGÁR Viktória (2023): *Beárazva – Pénzügyi bűncselekmények a Rákosi-korszakban*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.